

'ZIJ MEENDE DAT HET DE HOVENIER WAS'

Gedachten over natuurwetenschap en techniek

in

christelijk perspectief

Dr. Ewald Mackay

Jezus zeide tot haar: Vrouw, wat weent gij? Wien zoekt gij? Zij, menende, dat het de hovenier was, zeide tot Hem: Heere, zo gij Hem weggedragen hebt, zeg mij, waar gij Hem gelegd hebt, en ik zal Hem wegnemen.

Jezus zeide tot haar: Maria! Zij, zich omkerende, zeide tot Hem: Rabbouni, hetwelk is gezegd: Meester. (Joh. 20: 15- 16).

Inhoud

Inleiding

Hoofdstuk 1. De paradijstuin

1. Inleiding

2. Een stille hof

3. De paradijs tuin
4. De tuin tussen schepping en evolutie
5. Conclusie

Hoofdstuk 2. De verwilderde tuin die herschapen wordt

1. Inleiding
2. Verwilderde tuin
3. Herschapen tuin
4. Gemengde tuin
5. Conclusie

Hoofdstuk 3. De geschiedenis van de tuin

1. Inleiding
2. Een mythologische en een filosofische tuin
3. Een geschapen tuin
4. Een technisch-wetenschappelijke tuin
5. Conclusie

Hoofdstuk 4. De tuin bewaren

1. Inleiding
2. Blinde vlek?
3. Algemene levenshouding
4. Enkele bijzondere facetten van onze levenshouding
5. Conclusie

Hoofdstuk 5. De kweektuin

1. Inleiding
2. Verwondering
3. Een venster op de hemel
4. Morele spiegel
5. Conclusie

Slotconclusie

Inleiding

In voorliggende tekst beschouwen we de door God geschapen natuur als een *tuin*. Het beeld van de tuin is aan de Bijbel zelf ontleend, maar ook verschillende denkers en schrijvers hebben dit beeld gebruikt¹. De schepping is ooit begonnen als een paradijs tuin die wij mochten bebouwen en bewaren. Zij is door de zonde geworden tot een verwilderde tuin. God heeft het echter hierbij niet gelaten, maar Hij heeft Christus gezonden tot verzoening van de zonde, tot overwinning van de dood en tot herschepping van de tuin tot het nieuwe paradijs.

We willen vanuit deze metafoer van de tuin nadenken over de natuur en onze omgang daarmee middels de techniek. We beginnen met enkele gedachten over de paradijs tuin (hoofdstuk 1). We vervolgen met enkele beschouwingen over de verwildering en de herschepping van de tuin (hoofdstuk 2). Voorts richten we ons op de geschiedenis van deze verwilderde tuin van oudheid tot heden (hoofdstuk 3). Daarna bezien we hoe we ons vandaag als christenen tot deze tuin moeten verhouden (hoofdstuk 4). Tenslotte richten we ons op het christelijk onderwijs over natuur en techniek als een 'kweektuin' (hoofdstuk 5). In de Conclusie brengen we de oogst van dit alles bijeen.

Hopelijk brengt deze tekst je meer en meer tot verwondering over Gods schepping en tot besef van de opdracht die God ons ten aanzien van Zijn schepping geeft².

¹ Ik heb me hier vooral laten inspireren door de christelijke denker C.S. Lewis en zijn gebruik van het beeld van de tuin. Zie hiervoor: Ewald Mackay, *Besloten tuin. C.S. Lewis als leermeester*, Gouda, 2011.

² Ik wil Drs. Johan de Wilde hartelijk danken voor zijn vraag aan mij om deze tekst te schrijven en voor de goede gesprekken die we daarover mochten hebben.

Hoofdstuk 1. De paradijstuin

EEN LIEDJE VAN HET WATER

*Ik lag de lieve lange dag
tussen het bloeiend fluitekruid;
er zweefde een liedje voor mij uit,
nu hoort naar wat ik zingen mag.*

*Wie nooit de lieve lange dag
bij 't spiegelklare water lag,
zijn uur is kort, zijn vreugd heeft uit, -
want nimmer zag hij wat ik zag
tussen het bloeiend fluitekruid.*

*Wie naar het klare water gaat
hem zullen de ogen opengaan,
want zeker zal hij hier verstaan,
geknield tussen wat groeit en leeft,
hoe God het schoonste zingen geeft
bij water, bloeiend kruid en riet
om niet!³*

1. Inleiding

In dit hoofdstuk willen we stil staan bij Gods schepping van het universum en bij Zijn planting van de aardse tuin in de Hof van Eden. We beginnen met een persoonlijke ervaring (paragraaf 2). We vervolgen met enkele gedachten over het paradijs (paragraaf 3) en staan kort stil bij de vraag of de tuin via schepping of evolutie is tot stand gekomen (paragraaf 4). We eindigen met een korte Conclusie.

2. Een stille hof

Op de eerste dag van de voorjaarsvakantie ben ik gaan fietsen nabij Wijngaarden in de Alblasserwaard. Op zeker moment kwam ik bij een bosachtig gebied dat daar zomaar midden tussen de weilanden ligt. Ik heb mijn fiets neergezet tegen een hek en ben het bos ingelopen. Er was geen mens te zien. Midden in dat bos was een meertje en daar ben ik bij de waterrand in het hoge gras gaan zitten.

Ik hoorde de wind zachtjes in het riet fluisteren. De zon streefde mijn gezicht met haar warme licht. Boven mij dreven wolken over die de vormen aannamen die ik er als kind al in gezien had: een koeienkop en een Zwitserse bergtop. Een futenmoeder zwom met haar kroost tussen de gele plompen door. Ik hoorde de karekiet zijn lied zingen. Verder was het volkomen stil.

³ Ida G.M. Gerhardt, 'Een liedje van het water', in: *Vroege verzen*, Amsterdam, 1984, 40.

Ik voelde me langzaam opgenomen worden in deze rust. Een stille vrede daalde in mijn ziel neer. De regels uit het gedicht 'Een liedje van het water' van Ida Gerhardt, waar dit hoofdstuk mee opent, kwamen op in mijn hoofd.

Ik werd vervuld van een diep gevoel van verwondering over God Die dit alles gemaakt heeft. De gele plompen zijn een kunstwerk van Hem. Hij heeft de nervatuur in het wuivende rietblad gelegd. Hij heeft de fuut zijn edele vorm en de karekiet zijn lied gegeven. Hij schiep de warmte van de zon en de koelte van de wind. Hij heeft ook mij als mens gemaakt die dit alles aanschouwen mag.

Ik weet wel dat de wereld geen paradijs meer is, maar even, op deze plaats en op dit moment, was het alsof het paradijs er nog was. Ik stelde me voor hoe dat zou zijn geweest, als we niet in het kwaad zouden zijn gevallen en we nog steeds zouden vertoeven in de tuin van het paradijs.

De grote christelijke denker C.S. Lewis (1898 – 1963) heeft hier rijke gedachten aan gewijd. Hij schetst in het boek *Perelandra* een denkbeeldige paradijselijke wereld zonder zondeval, een tuin vol licht en bomen, waar de vreugde woont, waar God rondwandelt door de hof en waar geen leed en pijn en dood zijn⁴. Hoewel het sinds lang niet meer zo is als Lewis hier beschrijft, is het wel ooit zo geweest en een gevoel van heimwee naar deze hof van Eden vervult mij.

3. De paradijs tuin

'In den beginne schiep God den hemel en de aarde' (Gen. 1:1).

Vòòr de schepping was alleen God Zelf er in tijdeloze en ruimteloze eeuwigheid. God was bij en in Zichzelf als een gemeenschap der liefde van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Wij kunnen dat niet bevatten; het is te groot voor ons besef en verstand dat er een persoonlijk Wezen is dat ongeschapen, onbegonnen, oneindig, niet-ruimtelijk en niet-tijdelijk is. We kunnen Hem in dit alles alleen maar de lof zingen in verwonderende aanbidding van Zijn heerlijkheid.

God schiep vanuit de tijdeloze, ruimteloze eeuwigheid het tijd-ruimtelijke universum als een 'kosmos' ofwel 'sieraad' of 'kunstwerk'⁵. God schiep dit alles uit het niets. Deze woorden 'uit het niets' zijn in de christelijke theologie gemunt om daarmee aan te geven dat er niet een eeuwige materie was zoals de Grieken geloofden, maar dat God louter door Zijn spreken ofwel door Zijn Woord de werkelijkheid schiep. In de Proloog van het Johannesevangelie vinden we hiervan de sporen: 'In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God. Dit was in den beginne bij God. Alle dingen zijn door Hetzelve gemaakt, en zonder Hetzelve is geen ding gemaakt, dat gemaakt is' (Joh. 1: 1 – 3). In het vervolg van deze Proloog wordt Christus gezien als dit scheppende Woord. Samen met de Vader schiep Hij de werkelijkheid en ook de Heilige Geest was daarbij betrokken: 'De Geest Gods zweefde over de wateren' (Gen. 1:2).

God had dit alles niet hoeven te scheppen omdat Hij Zichzelf genoeg is, maar Hij heeft dit *willen* scheppen vanuit Zijn liefde: 'God is liefde' (I Joh. 4:8). Blijkbaar wilde God vanuit Zijn liefde een werkelijkheid scheppen waarop wezens zouden zijn die Hem zouden liefhebben. De hele schepping was in wezen bedoeld als een voorwerp van en loflied op Gods liefde.

'Ook had de Heere God een hof geplant in Eden, tegen het oosten, en Hij stelde aldaar den mens, die Hij geformeerd had' (Gen. 2: 8).

Binnen deze geschapen werkelijkheid schiep God op de aarde een paradijs tuin: de Hof van Eden. In deze hof plaatste Hij de mens temidden van de bomen en de planten, de vogels en de dieren.

⁴ C.S. Lewis, *Perelandra. Een reis naar Venus*, Kampen, 2006 (1943). Dit boek vormt samen met *Malcandra. Ver van de zwijgende planeet*, Kampen, 2002 (1938) en *Thulcandra. Confrontatie op aarde*, Kampen, 2006 (1946) Lewis' *Ruimtetriologie*.

⁵ Zie hiervoor: Ewald Mackay, 'Kosmos', .

God schiep de mens naar Zijn beeld. Wij lijken op Hem. Wij zijn geschapen als wezens der liefde. Wij zijn bedoeld om God weder te beminnen. Wij moeten in afhankelijkheid van Hem leven, in werkelijke heteronomie. Aanvankelijk was dit ook zo. De mens herkende Gods stem in het ruisen van de wind door de bomen.

Liefde kan echter alleen echte liefde zijn, als er ook de mogelijkheid is van de niet-liefde. Er moet immers een echte keuze mogelijk zijn, wil er ook sprake zijn van bewust gewilde liefde. Anders zouden we een soort geprogrammeerde marionetten zijn die liefhebben op bevel. De mens kan daarom ook 'nee' zeggen tegen God en daarmee voor de autonomie kiezen. Dit spanningsveld der liefde vindt zijn uitdrukking in het 'proefgebod': de mens mag van alle bomen in de hof eten, maar van 'de boom der kennis des goeds en des kwaads' mag hij niet eten (Gen. 2:17). Wanneer hij zou eten van deze boom, dan zou hij daarmee te kennen geven niet in de heteronome liefde voor God te willen leven, maar zijn eigen autonome weg te willen gaan. Wanneer de mens daarvoor zou kiezen zou hij de dood sterven en zou tevens de gehele schepping worden meegesleurd in zijn val en aan het lijden worden onderworpen. Voor welke immens grote verantwoordelijkheid werd de mens hier geplaatst!

De mens kreeg naast dit gebod der liefde de opdracht om de hof te 'bouwen en te bewaren' (Gen. 2: 15) en om de dieren namen te geven overeenkomstig hun wezen (Gen. 2: 19). De mens diende een goed rentmeester van de schepping te zijn. Hij zou haar paradijselijke harmonie en orde niet mogen verstoren, maar wel de vruchten ervan in een eenvoudige en sobere levenswandel mogen genieten. Stel dat de mens in deze weg van de liefde voor God en de schepping zijn weg was gegaan en was blijven gaan, wat zou er dan een onvoorstelbaar mooie, vredige wereld zijn geweest waarin de mens al zijn van God gekregen creatieve, technische en verstandelijke gaven zou hebben aangewend om de tuin te bewerken!.

4. De tuin tussen schepping en evolutie

Er is sinds enkele eeuwen een felle discussie aan de gang over de vraag of deze tuin nu uit toeval is ontstaan en via een lang proces van evolutie is gevormd danwel door God is gewild en in zes dagen is geschapen. Er zijn ten aanzien van deze vraag grofweg drie standpunten te onderscheiden.

Het eerste standpunt is dat van de creationist. Hij verbindt zijn geloofsaanname van God als Schepper met een relatief jonge schepping in zes dagen van 24 uur. Er zijn hier meerdere 'scholen' te onderscheiden: a) Volgens de aanhangers van de 'jonge schepping' ligt het begin in 4000 voor Chr.; b) Volgens de aanhangers van de 'oude schepping' ligt het begin in 6.000 – 10.000 voor Chr. en zij proberen in de Bijbelse gegevens over chronologie een aantal 'gaten' te situeren zodat er een wat langere tijdsduur mogelijk is die beter past met de chronologie van bijvoorbeeld steentijd en ijzertijd; c) De aanhangers van de reconstructie-theorie nemen aan dat er tussen het 'in den beginne' van Gen. 1: 1 en de zes scheppingsdagen die daarna worden beschreven een lange periode zit waarin de val van de Satan plaatsvond⁶.

Het tweede standpunt is dat van de atheïstische evolutionist. Hij gelooft dat de werkelijkheid 13,7 miljard jaar geleden uit blind toeval is ontstaan middels een Big Bang. De werkelijkheid heeft zich

⁶ Zie voor een helder overzicht van deze en andere visies: Mart – Jan Paul, 'Genesis 1 – 3: hoe moeten de eerste hoofdstukken van de Bijbel gelezen worden?', Lezing, gehouden op het Congres R-evolutie op het christelijk erf? Een standpuntbepaling in het Darwinjaar, Drachten, 21 januari, 2009. Gepubliceerd op internet. Zie ook: Willem J. Ouweneel, *De schepping van God. Ontwerp van een scheppings-, mens- en zondeleer*, Heerenveen, 2008. Zie voor een kritiek op de opvatting van vele creationisten dat de vroege Kerk vrijwel unaniem uitging van zes scheppingsdagen van 24 uur: Henk Bakker, Stefan Paas, 'De kerkvaders over Genesis 1', in: *Wapenveld*, 59.3, juli 2009, 4 – 14. Zie ook de website van Het Logos Instituut: Logos.nl..

sindsdien geëvolueerd middels een proces van strijd tussen de soorten en aanpassing aan de omgeving, waarbij de sterkste overwint⁷.

Het derde standpunt is dat van de theïstische evolutionist. Hij gelooft dat God schiep door middel van evolutie. Hij baseert zich hierbij op een ruimere interpretatie van het woord 'dag' uit Genesis 1 ('één dag is bij den Heere als duizend jaren en duizend jaren als één dag', II Petrus 3:8) en op een meer historisch-kritische datering en lezing van de Bijbel waarbij hij stelt dat in Genesis 1 tot 3 mythische of symbolische elementen een rol spelen. Sommigen van hen lezen de indeling in zes scheppingsdagen als een literaire compositie, waarbij wellicht sprake is van twee synchrone groepjes van drie dagen (zodat de schepping van het licht op de eerste dag en die van de zon op de vierde dag bij elkaar passen)⁸. Zij beschouwen de resultaten van de moderne natuurwetenschappen als dermate overtuigend en overweldigend dat ze zich genoodzaakt voelen om deze resultaten te verdisconteren in hun denken over de schepping⁹.

Het valt niet mee om in deze uiterst complexe problematiek een standpunt te bepalen. Momenteel wordt er over deze materie een fel debat gevoerd binnen christelijke kring¹⁰. Het lijkt erop dat steeds meer orthodoxe christenen overhellen naar een geleidelijke acceptatie van evolutie. Er liggen hier echter grote struikelblokken. Is het allemaal zo zeker als de evolutionisten beweren? Berust heel het evolutiedenken niet net zozeer als het christelijke geloofsdnken op een aanname? Hoe lees je de Schrift? Hoe rijm je een late komst van de mens en dus een late zondeval en intrede van de dood als straf op de zonde met de intrede van de dood meteen vanaf het begin van de wereld zoals die bij evolutie is verondersteld? Komt de mens voort uit de aap en is hij geen afzonderlijke schepping van God?

Vele creationisten hebben grote moeite met een dergelijke verregerende mate van acceptatie van de wetenschappelijke resultaten. Zij worden vaak volkomen genegeerd door atheïstische evolutionisten. Het evolutie-denken lijkt een gesloten bastion te zijn waar de eigen heilige waarheid fel en heftig wordt bewaakt tegen 'ketteren' van buiten. Tegelijk is er binnen de creationistische gelederen ook een enorm verschil tussen interpretaties van de Bijbel en van fossiele gegevens, waarbij een kritisch oog voor de eigen specifieke opvatting van wat 'letterlijk lezen' nu precies is weleens ontbreekt. Soms wordt er wel erg veel gewicht aan bijvoorbeeld de zondvloed geschonken als verklarend principe van allerlei geologische verschijnselen.

Mijns inziens moeten we vasthouden aan de overtuiging dat God ons in Zijn Woord de waarheid openbaart. De wetenschap mag nooit regeren over het Woord. Bovendien zijn wetenschappers feilbaar en berust het evolutionisme op tal van ongefundeerde aannames. Ik geloof dat God als de Almachtige de wereld in zes dagen kan scheppen. Hij kan het zelfs in één moment, zoals ook wel is beleden in de Kerk. Vanuit dit geloofsstandpunt is het vervolgens de vraag wat de Bijbel precies bedoelt te zeggen wanneer zij spreekt over 'zes dagen'. De Kerk heeft eeuwenlang vastgehouden aan een betrekkelijk letterlijke interpretatie van deze zes dagen als dagen van 24 uur. Zelfs wanneer het hier perioden van langere duur zou betreffen, is het nog steeds God die scheidt. Misschien is wat vanuit Gods eeuwigheid een zeer kort moment is, vanuit ons menselijke perspectief wel een hele

⁷ Zie bijvoorbeeld: Charles Darwin, *Over het ontstaan van de soorten door middel van natuurlijke selectie, of het behoud van bevooroordeelde rassen in de strijd om het leven*, Amsterdam, 2009 (1859); David Quammen, *De aarzelende Darwin. Charles Darwin 1809 – 1882. Een biografie*; Richard Dawkins, *The Blind Watchmaker*, London, 1991.

⁸ Zie bijvoorbeeld: René Franssen, 'Schepping of evolutie: is een dialoog mogelijk?' (2013) en 'Evolutie maakt schepping groter' (2013), beide te vinden op www.geloofenwetenschap.nl.

⁹ Zie bijvoorbeeld: John Polkinghorne, *Science and Creation*, London, 1988; Arthur Peacocke, *Creation and the World of Science*, Oxford, 1979; Sjoerd J. Bonting, *Schepping en evolutie. Poging tot een synthese*, Kampen, 1996; Sjoerd J. Bonting, *Mens, chaos, verzoening. Natuurwetenschappelijk en theologisch gezien*, Kampen, 1998. Zie ook de website van Dutch Creation Science.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld de discussie die ontstond rond de presentatie van een boek van Cees Dekker en Corien Oranje op de Evangelische Hogeschool (september 2015): Evert van Dijkhuizen, 'Schepping of evolutie', in: *Reformatorisch Dagblad*, 22 september 2015.. Zie ook: Ben Hobrink, *Evolutie: een ei zonder kip*, Hoornaar, 2004. Zie tevens het verslag van het debat tussen Mart-Jan Paul en Gijsbert van den Brink op de Evangelische Hogeschool, in: *Reformatorisch Dagblad*, 10 maart, 2016.

lange duur¹¹. Hoe dan ook: laten we hier zorgvuldig en respectvol met elkaar het gesprek voeren over deze moeilijke zaak!

5. Conclusie

We hebben nagedacht over de schepping van de kosmos en van het aardse paradijs. We hebben gezien hoe God daarin de mens de mogelijkheid gaf om Hem werkelijk in liefde te dienen en de Hof van Eden te bewaren en te bebouwen. Daarna hebben we enige tijd geluisterd naar het debat over de vraag naar het moment en de duur van de schepping.

¹¹ Simon Schwab, 'How old is the Universe', in: Aryeh Carmell, Cyril Domb (eds.), *Challenge. Torah views on science and its problems*, Jerusalem, New York, 1978, 164 – 174. Ik dank rabbijn Lody van de Kamp die mij op Schwab wees en me zijn artikel ter beschikking stelde.

Hoofdstuk 2. De verwilderde tuin die herschapen wordt

CHRISTUS ALS HOVENIER

Zij dacht dat het de hovenier was. Joh. 20:15

*'Eén Rembrandt kende als kind ik goed:
de Christus met de grote hoed
wandeland in de ochtendstond.
En, naar erbij geschreven stond:
Hij was een hovenier.*

*En nóg laat ik mijn tranen gaan
Als in de aarde ik Hem zie staan,
En – wat terzijde – in stille schrik
Die éne, zij die dacht als ik:
Het was de hovenier.*

*O kinderdroom van groen en goud –
Géén die ontnam wat ik behoud.
De laatste hoven naderen schier
En ijler wordt de ochtend hier.*

Hij is de hovenier¹².

1. Inleiding

In dit hoofdstuk richten we de blik op de aangrijpende werkelijkheid van een paradijs tuin die een verwilderde tuin geworden is (paragraaf 2). We richten ons tevens op de herschepping van de tuin (paragraaf 3). Voorts stellen we ons de vraag naar ons leven vandaag tussen gevallen en herschapen tuin (paragraaf 4). We besluiten met een korte conclusie (paragraaf 5).

2. De verwilderde tuin

De mens wandelde de Hof van Eden. Hij mocht de volkomen tuin van God genieten. Hij mocht haar bebouwen en bewaren. Maar de diepe *tristesse* van de mens is, dat hij zich van God heeft afgekeerd. De gevallen engelen hadden dat al eerder gedaan. Zij probeerden in de tuin van God het kwaad te brengen en Adam en Eva aten van de boom der kennis des goeds en des kwaads. Daarmee werd het kwaad bittere werkelijkheid.

De wereld is sindsdien een verwilderde tuin geworden, een *Waste Land*. De gehele schepping werd onderworpen aan lijden, ziekte, pijn en dood. In het zweet van zijn aanschijn en temidden van doornen en distelen zou de mens voortaan arbeiden (Gen. 3: 16 – 19). Het bebouwen en bewaren

¹² Ida Gerhardt, 'Christus als hovenier', in: *De Hovenier*, in: *Verzamelde Gedichten*, Amsterdam, 1995, 337.

van deze verwilderde tuin zou een moeitevolle arbeid worden. Sindsdien geldt, wat Paulus schrijft, dat 'het ganse schepsel te zamen zucht en te zamen als in barensnood is tot nu toe' (Rom. 8: 22).

God had het hierbij kunnen laten, maar Hij heeft vanuit Zijn liefde en ontferming een weg gebaad van verlossing, verzoening en herschepping. Hij verkoos daartoe Israël en sloot met dit volk der Hebreërs een verbond. Hij leidde het uit Egypte door de woestijn - waar ook oases waren met palmbomen en waterbronnen - naar het land van melk en honing, Kanaän. Daar mocht de gelovige samen met God vertoeven in de hof der liefde, zoals het Hooglied ons laat zien.

Via Israël is God een weg gegaan die is uitgemond in de zending van Zijn Zoon, Jezus Christus. In de Gelijkenis van de wijngaardeniers licht iets van deze weg op (Markus 12: 1 – 12). Hierin vertelt Christus dat de Wijngaardenier Zijn hof liet bebouwen door Zijn landlieden en nadien Zijn dienaren zond om de vruchten van de wijngaard in ontvangst te nemen. Maar de landlieden sloegen, stenigden en doodden de dienaren van de Wijngaardenier. Ten laatste zond Hij daarom Zijn Zoon - Jezus Christus. Maar ook Hij werd door hen gedood.

Daarna ging Christus met Zijn discipelen naar Gethsemane, de 'Hof van de Olijven' of ook wel 'Tuin van de pers van olijven'. Christus is hier in een tuin. Hij zal daar de pers moeten treden. De olijf is in het Joodse denken één van de belangrijkste vruchten – naast bijvoorbeeld de druif – uit het paradijs. Deze vruchten moeten getreden worden in een pers opdat zij tot olie of wijn zullen worden getransformeerd. Dit alles is symbool van de weg die Christus gaan moet om het paradijs te herstellen. Hij is de weg gegaan tot op het 'groene hout' van het kruis (Lukas 23: 31). Hij is gekruisigd en heeft tot in de diepste diepte geleden voor de zonden der wereld en de verwording van het paradijs.

3. De herschepping van de tuin

Christus is, nadat Hij gestorven was, in het graf gelegd in de Hof van Jozef van Arimathea. Ook hier is er sprake van een tuin. Dat alles heeft mijns inziens een diepe betekenis. In het Evangelie van Johannes lezen we hoe Maria Magdalena op de Paasmorgen naar de Hof van Jozef van Arimathea ging. Zij huilde buiten bij het graf om haar gestorven Heere. Zij keek in het graf, maar het lichaam van Christus was daar niet meer. Er waren alleen twee engelen, die tegen haar zeiden: 'Vrouw, wat weent gij?' Zij keerde zich af van het graf en zag Jezus staan. Maar zij herkende Hem niet omdat zij meende dat het de hovenier was. Pas toen Hij haar naam sprak, herkende zij Jezus (Johannes 20: 11 – 18).

Dit ene korte zinnetje 'menende dat het de hovenier was' bevat een diepe waarheid. In zekere zin *is* Christus immers de Hovenier, de Tuinman. Hij is de nieuwe Adam, de Eerstgeborene van de nieuwe schepping. Daarover spreekt Ida Gerhardt in het gedicht 'Christus als Hovenier' waarmee ik dit hoofdstuk opende.

Johannes legt vaker een dergelijke verbinding met de schepping. In de Proloog van het Johannesevangelie (Johannes 1) wordt gesproken over Christus als het Woord waardoor God de werkelijkheid schiep. Het scheppingsgebeuren uit Genesis 1 wordt in Johannes 1 als het ware herhaald. Christus is de nieuwe Adam!

In dit licht gaat de verwilderde tuin van de wereld een ander perspectief krijgen. Het gaat door het lijden heen naar de heerlijkheid van de herschepping. De eerste tekenen van de herschepping worden ook zichtbaar voor wie er ogen voor heeft.

4. *Gemengde tuin*

Wij leven op aarde nog steeds in een gevallen en verwilderde tuin, maar de tuin heeft ook iets van de herschepping in zich. Zij is, om te variëren op een woord van Augustinus, een *gemengde tuin* of *hortus permixtus*.

Alles op aarde is nog in deze mengvorm besloten. Het kwaad is wel in beginsel overwonnen, maar nog niet daadwerkelijk vernietigd. Dit kan ook niet anders omdat het onkruid en de tarwe nog tesamen moeten zijn tot het einde van de geschiedenis (Matth. 13: 24 – 30 en 37 – 43).

Er staan ook nog bijzondere dingen te gebeuren. Er zullen oorlogen en geruchten van oorlogen zijn en de liefde van velen zal verkillen (Matth. 24). Tegelijk zullen er ook tekenen van de herschepping en van de komst van Gods Koninkrijk zijn: 'Ziet den vijgeboom, en al de bomen. Wanneer zij nu uitspruiten, en gij dat ziet, zo weet gij uit uzelf, dat de zomer nabij is. Alzo ook gij, wanneer gij deze dingen ziet geschieden, zo weet gij dat het Koninkrijk Gods nabij is' (Lukas 21: 29 – 31). We kunnen in de weg die God gaat met Israël en de volkeren in wonderen en tekenen iets daarvan zien. Soms ademt ook de natuur in een vleug van voorjaarsgeur die je na een koude winter ineens ruikt iets van heimwee naar het oude en verlangen naar het nieuwe paradijs.

5. *Conclusie*

We hebben gezien hoe het paradijs dat God plantte in Eden door de val van Adam en Eva werd afgesloten voor de mens en hoe de mens de aarde moest gaan bebouwen in het zweet van zijn aanschijn en temidden van doornen en distelen.

We hebben ook gezien hoe God een weg ging van verzoening en herschepping door de menswording, het lijden en sterven van Christus heen naar de opstanding van de nieuwe Adam uit de doden: de Tuinman in de hof.

Tenslotte hebben we iets gezien van de 'gemengde tuin' of die deze wereld is en waar wij leven vanuit de verwachting van de toekomst.

Hoofdstuk 3. De geschiedenis van de tuin

ANNO 1982

*Gij die met gemaskerd gelaat
het kind uit het moederlijf sneed
-het heeft nog even geleefd-
en het, toen de daad was gedaan,
naar de afvalemmer verwees,*

*ik heb u gezien: pal daarna;
in uw pak met visgraatmotief,
gebieder van de kliniek,
dalend van het bordes
als waart ge God zelf.*

*Ik ken hen van de reliëfs,
de Assyriër en de Hethiet:
uw expressie - het zij u gezegd,
clean shaven barbaar-
bezaten zij niet¹³.*

1. Inleiding

Nu we in de voorgaande hoofdstukken iets hebben gezien van de tuin tussen schepping en herschepping, willen we in dit hoofdstuk ons richten op de geschiedenis van de verwilderde tuin door de eeuwen heen. We beginnen onze rondwandeling met de mythologische en de filosofische tuin uit de Oudheid (paragraaf 2). Vervolgens wandelen we door de joodse en de christelijke geschapen tuin uit de Oudheid en de Middeleeuwen (paragraaf 3). Daarna maken we een rondwandeling door de technisch-wetenschappelijke tuin van de moderne tijd (paragraaf 4). We eindigen met een korte conclusie (paragraaf 5).

2. Een mythologische en een filosofische tuin

Nadat de toegang tot het paradijs was afgesloten, bewerkte de mens in het zweet van zijn aanschijn de aarde, jaagde hij op de dieren of domesticteerde hij hen om hen als vee te weiden.

In de eerste hoofdstukken van Genesis zien we hoe uit de eerste mensen de verschillende volkeren zijn ontstaan die zich hebben verspreid over de aarde. Sommigen begonnen de naam van God aan te roepen, maar vele anderen gingen goden aanbidden en in dat spoor ontstonden er de zogeheten mythische culturen.

Binnen de mythische culturen wordt de natuur verstaan als een goddelijke werkelijkheid. Alles in de natuur is beziel door de goden. De zon, maan en sterren zijn goden, er zijn goden van de vegetatie en goden van de seizoenen.

¹³ Ida G.M. Gerhardt, 'Anno 1982 II', in: *De zomen van het licht*, Amsterdam, 1983, 35.

Heel het leven is één grote cirkelbeweging van opgaan, blinken en verzinken. Zoals de zon opgaat en naar het zenith beweegt om daarna weer onder te gaan, zo wisselen de seizoenen en zo beweegt zich het menselijk leven langs geboorte en kindschap, volwassenheid en voortplanting, ouderdom en dood.

Er is in dit zogeheten cyclische denken geen wezenlijk onderscheid tussen het menselijke leven en het natuurlijk en kosmische gebeuren. Alles en iedereen deelt in de ene beweging van de natuur. In de godenverhalen wordt de oorsprong en de orde van de natuur naverteld, in rituelen wordt het oergebeuren herhaald en middels magische bezwering wordt de goden gevraagd om in te grijpen in het gebeuren.

De natuur is geen 'het' maar een 'Gij'. Verschillende plekken zoals bomen en bronnen zijn heilig en mogen op geen enkele wijze geschonden worden. Sommige dieren worden gezien als beschermer van de stam en mogen niet worden gedood. Het ingrijpen in de natuur is uiterst bescheiden en beperkt zich tot de bouw van eenvoudige huizen en dorpen, de jacht en de landbouw. In de loop van vele eeuwen zijn er technische hulpmiddelen bedacht en gemaakt: mes en bijl, pijl en boog, slijpsteen en ploeg. Uit hout en huid zijn muziekinstrumenten gemaakt, uit klei en steen godenbeeldjes en uit kleurstoffen en koolstof grotschilderingen.

In een enorme geschakeerdheid heeft dit mythologische denken in de Oudheid bestaan. Het bestaat heden ten dage - al dan niet beïnvloed door de moderne cultuur - nog steeds in verschillende delen van de wereld¹⁴.

Temidden van dit mythische denken ontstond er tussen de zevende tot de vierde eeuw voor Christus in Griekenland een andere vorm van denken over de natuur. We noemen dit het filosofische denken. De natuur werd niet meer verstaan in termen van godenverhalen en rituelen maar van abstractie en redeneren.

De eersten die op deze wijze gingen denken waren de zogeheten natuurfilosofen Thales van Milete (624 – 545 voor Chr.), Anaximander (610 – 546 voor Chr.) en Anaximenes (570 – 525 voor Chr.). Zij traden als het ware uit de natuur waarmee de mythische mens geheel en al samenviel en zij namen een zekere afstand tot de natuur. Zij gingen op een min of meer rationele manier nadenken over de natuur. De concrete goden werden geabstraheerd ofwel samengetrokken tot *elementen* als aarde, water, vuur en lucht of als tegengestelde polen van het bepaalde en het onbepaalde.

De wereld werd aldus een filosofische tuin waarin niet meer de mythe maar de rede – de *Nous* of *Logos* (denk aan ons woord 'logica'!) – centraal kwam te staan.

Vanuit dit natuurfilosofische denken groeide in de vijfde en vierde eeuw voor Christus de klassieke Griekse wijsbegeerte van Socrates (469 – 399), Plato (428 / 427 - 348 / 347) en Aristoteles (384 – 322). Binnen dit denken werd de natuur gezien als een 'kosmos' of orde, die in alle dingen, dieren en mensen aanwezig was. Deze orde was voor Socrates en Plato van goddelijke oorsprong, voor Aristoteles was zij dit zeker ook maar bij hem werd de blik in sterke mate gericht op de natuurlijke orde zelf en minder op haar goddelijke oorsprong. Over het geheel genomen ontstond er aldus een meer zakelijke omgang met de natuur.

Omdat de Grieken meer intellectueel dan praktisch geïnteresseerd waren in de bestudering van de natuur, kwam het niet tot wezenlijk nieuwe uitvindingen. De Romeinen namen veel van de Griekse filosofie over en gaven haar een eigen wending: zie bijvoorbeeld de denker en dichter Lucretius (99 – 55 voor Chr.) en zijn boek *Over de natuur en de dingen*¹⁵. Tegelijk waren de Romeinen veel

¹⁴ Gebaseerd op: Henri Frankfort, Mrs. Henri Frankfort, John A. Wilson, Thorkild Jacobsen, *Before Philosophy*. Harmondsworth, Middlesex, 1951, zie in het bijzonder de hoofdstukken 1 tot 7; C.A. van Peursen, *Cultuur in stroomversnelling. Strategie van de natuur*, Brussel, 1975, zie hierin met name deel II. Het mythische denken, p. 32 – 52.

¹⁵ Zie hiervoor de vertaling van Ida G.M. Gerhardt, *Verzamelde Gedichten III*, Amsterdam, 1999.

praktischer ingesteld en zij deden dan ook vele uitvindingen op het vlak van weg- en waterbouw (aquaducten), waterverwarming van huizen en geavanceerde oorlogsvoering¹⁶.

3. Een geschapen tuin

Het is voor ons vandaag bijna niet voor te stellen wat het voor Abraham moet hebben betekend dat hij, terwijl hij temidden van de mythische cultuur van Ur der Chaldeeën leefde, de stem van God hoorde die hem zei: 'Ga gij uit uw land, en uit uw maagschap, en uit uws vaders huis, naar het land, dat ik u wijzen zal' (Genesis 24:4). Hier wordt letterlijk de mythische cirkel doorbroken. Abraham moest op weg gaan.

Eeuwen later moest ook Mozes wegtrekken uit het mythische Egypte naar het beloofde land Kanaän. Hij was een Hebreër, dat is letterlijk 'hij die van de overzijde komt'. Het belangrijkste joodse feest, het Pascha, herdenkt dit gebeuren van de uittocht. De cirkel wordt hier een lijn: dit is het lineaire perspectief dat de Joodse zienswijze kenmerkt.

God valt niet samen met de natuur, maar Hij is de Schepper van de natuur. De natuur is niet zelf goddelijk. Zij is geen 'Gij', zoals de mythische mens dacht, maar zij is evenmin een ding of een 'het', zoals de moderne mens denkt. Zij is een van God afhankelijk schepsel. De natuur is de signatuur van God. Zij weerspiegelt in al wat nog goed en schoon is de grootheid Gods. De lof Gods wordt gezongen – zoals de Psalmen ons laten zien - in het zingen van de vogels, het juichen van de bergen en de geluidjes van de zuigelingen.

Voor de mythische mens is dit een onbegrijpelijke, totaal vreemde gedachte, die als een blikseminslag indaalde in de oude wereld.

De natuur was hiermee geworden tot een geschapen tuin die door de mens in goed rentmeesterschap wordt beheerd. In dat licht kunnen de verschillende wetten en bepalingen worden gezien die God aan Israël gaf: de armen mochten aren lezen achter de maaiers, in het sabbatsjaar en jubeljaar kon het land tot rust komen en van de oogst moest een deel aan de priesters worden geschonken ten bate van de eredienst. Een boer diende zijn dieren te kennen, er rechtvaardig mee om te gaan en de eerstelingen te offeren aan God.

God beval Mozes tijdens deze uittocht om een tabernakel te bouwen. Hiertoe waren mannen van wijsheid nodig: Bezaleël en Aholiab. God zegt over hen: 'Ik heb hen met wijsheid vervuld, en met verstand, en met wetenschap, namelijk alle handwerk; Om te bedenken vernuftige arbeid; te werken in goud, en in zilver, en in koper' (Ex. 31: 3 – 4) . Het gaat hier om praktische wijsheid in heternome zin: de lof Gods. De techniek en de wetenschap worden begrensd door de wetten van God.

Uit Israël is Jezus van Nazareth voortgekomen, de Messias, Gods Zoon. In Zijn spoor is de christelijke Kerk ontstaan. Zij is over de gehele wereld van de Oudheid verbreid. Zij trad in gesprek met het mythische denken dat in die tijd nog alom aanwezig was én met het filosofische denken dat sinds een aantal eeuwen was opgebloeid.

In de redevoering die Paulus op de Areopagus hield zien we van beide gestalten iets terug (Handelingen 17). Hij sprak over 'het altaar van de onbekende god, die gij niet kennende dient' en hij citeerde de Griekse filosofen. Tegenover de Griekse mythische goden stelt hij de God van Israël en tegenover de Griekse rede of Logos de opgestane Christus die de Grieken een 'dwaasheid' was (I Kor. 1:23).

¹⁶ Gebaseerd op: Henri Frankfort a.o., *a.w.*, zie in het bijzonder hoofdstuk 8.; C.A. van Peursen, *a.w.*, Deel III. Het ontologische denken, p. 52 – 80; E. de Strycker, *Beknopte geschiedenis van de antieke filosofie*, Baarn, 1987.

Door de eeuwen heen is er in de vroegchristelijke Kerk (1 – 500 na Chr.) en in de Middeleeuwen aandacht geweest voor de natuur als geschapen werkelijkheid. De natuur mocht worden bewerkt en bebouwd. Steeds moest hierbij in het oog worden gehouden dat we hier geen blijvende stad hebben maar de toekomstige stad moeten zoeken, ‘welker Kunstenaar en Bouwmeester God is’ (Hebr. 11: 10). De kerkbouw was veel minder voorgeschreven dan de bouw van tabernakel en tempel, maar zij diende wel in diezelfde geest van heteronomie en heiligheid te worden gebouwd. In de loop der eeuwen ontwikkelde zich een gestaag voortschrijdende techniek van kerkbouw, huizenbouw en landbouwerktuigen.

Het onderwijs begon in de loop der eeuwen op te bloeien. In de vroege Kerk was er nog geen wijdverbreid christelijk onderwijs, maar wel werd door Augustinus en anderen het klassieke onderwijscurriculum vaneen christelijke inhoud voorzien. In de Middeleeuwen ontstonden er via de kloosterscholen christelijke universiteiten. Hierbinnen kreeg de natuur enige aandacht binnen het zogeheten quadrivium (rekenkunde, meetkunde, muziek en astronomie) dat werd aangeboden naast het trivium (grammatica, rethorica en dialectiek ofwel filosofie).

In dit spoor is er binnen de Europese cultuur een weg gebaad voor een omgang met de natuur als een niet-goddelijke, niet-magische werkelijkheid. Omdat God een God is van liefde en barmhartigheid was er ook aandacht voor zieken en misdeelden en in dit spoor is in de Middeleeuwen de ziekenzorg opgebloeid: we spreken nog steeds over ‘zusters’ en ‘broeders’ in de zorg.

Niet voor niets zijn juist in Europa de techniek en de wetenschap inclusief de geneeskunde – opgebloeid¹⁷.

4. Een technisch-wetenschappelijke tuin

In principe stond de Kerk open voor de wetenschap. Zij had een indrukwekkende traditie geschapen waarin het christelijk geloof in gesprek was met de Griekse wetenschap. Juist in de weg van de Kerk is de wetenschap opgebloeid. Door een al te hoge waardering voor de natuurfilosofie van Aristoteles en voor het meer theoretische denken, kwam een meer praktische verbinding van natuurwetenschap en techniek in de Middeleeuwen niet goed van de grond.

Binnen deze context leefde en werkte Galileo Galileï (1564 – 1624) met wie (in het spoor van Copernicus) de eerste natuurwetenschappelijke revolutie opbloede. Hij was niet de eerste moderne mens zoals vele boeken ons willen doen geloven, maar een vroom mens die was opgevoed binnen de traditie van de Kerk. Hij juichte het toe dat zijn dochter Virginia in het klooster trad. Haar kloosternaam werd Maria Celeste ofwel de Hemelse Maria: in deze toevoeging ‘hemelse’ drukte zij haar bewondering voor haar vaders begaafdheid op het vlak van de astronomie uit. Galileï deed middels de ‘Hollandsche Kijker’ – een telescoop die door hem is nagebouwd – waarnemingen van het heelal en hij dankte God voor de wonderen die hij door deze kijker als eerste mocht waarnemen. Hij ging door dit alles het oude wereldbeeld waarin de aarde het middelpunt was vervangen voor een wereldbeeld waarin de zon het middelpunt is; zijn wereldbeeld bleef evenwel nog steeds heteronoom. Het is voornamelijk door een ingewikkeld politiek spel van een Kerk in verval dat Galileï van ketterij werd verdacht en ook werd gedwongen om zijn ketterij te herroepen.

Een andere grote natuurkundige die oog had voor de nieuwe ontdekkingen was Johannes Kepler (1571 – 1630). Hij ging als lutheraan mee met de Reformatie. Stel je voor dat via hem er een opbloei van de wetenschap in reformatorische zin zou zijn gekomen, waarbij op heteronome wijze de nieuwe ontdekkingen over het heelal zouden zijn verbonden met het christelijk geloof.

¹⁷ Gebaseerd op: Henri Frankfort a.o., a.w., in het bijzonder hoofdstuk 8; Anthonie Vos, *Jezus. Zijn verhaal*, Kampen, 2014.

Deze natuurwetenschappelijke revolutie vond haar hoogtepunt in het denken van Isaac Newton (1643 – 1727). Ook Newton was niet de moderne wetenschapper waar hij voor wordt aangezien. Hij heeft meer theologische dan natuurkundige teksten geschreven, zong voortdurend de lof Gods over de wonderen der natuur en verdiepte zich in de middeleeuwse alchemie!

Temidden van al deze grote ontdekkingen die nog binnen een heteronoom kader lagen, is er een ontwikkeling gekomen die een nieuwe, moderne tijdgeest belichaamt. Er lagen zelfs in de late Middeleeuwen al sporen van dit denken. In de zestiende en zeventiende eeuw begon deze nieuwe tijdgeest sterker te worden. Er kwamen voor het eerst in de geschiedenis (op enkele Griekse filosofen in de Oudheid na) mensen die zich 'atheïst' gingen noemen. Deze autonome ontwikkeling kreeg in de filosoof en wiskundige René Descartes (1596 – 1650) een versnelling. Descartes wilde de gehele wetenschap losmaken van het geloof. De menselijke rede was voor hem de enige bron van zekerheid. De werkelijk werd in dit spoor meer een 'ding' of 'machine'. Er ontstond in dit spoor een 'mechanisering' van het wereldbeeld¹⁸.

In de achttiende eeuw kwam de Verlichting, waarin de menselijke rede op de troon zat. Binnen de Verlichting ontstond het Deïsme dat Gos bestaan als Schepper erkent maar dat Gods voorzienigheid geheel loslaat. Het ging in de preken meer over de kunstig geschapen natuur dan over zonde, verzoening en heiliging. Wonderen werden als strijdig met de wetenschap beschouwd. Het begon ermee dat men niet geloofde dat Mozes water uit de rots kon slaan en het eindigde met de ontkenning van de opstanding¹⁹.

In de twintigste en eenentwintigste eeuw is deze autonome ontwikkeling steeds sterker geworden. Er kwam een tweede natuurwetenschappelijke revolutie waarin Newton's denken over een absolute ruimte en tijd werd opgevolgd door de relativiteitstheorie van Albert Einstein (1879 – 1955).

In dit spoor kwam een geweldige wetenschappelijke en technologische ontwikkeling op gang. Het geloof leek hierin nauwelijks meer een rol te spelen. Er kwam een breed aanvaarde scheiding van geloof en wetenschap, hoewel er ook wetenschappers waren die hier tegen in gingen²⁰.

De wetenschap werd in wezen het nieuwe geloof. De mens was door deze ontdekkingen in staat om atoomenergie te gebruiken en kernwapens te maken waardoor zowel oorlogs- als vreedstijd in het licht kwamen te staan van permanente dreiging en grootschalig gevaar. In de medische wereld werden - via humaan onderzoek, maar ook door barbaarse Nazi-experimenten – vele ontdekkingen gedaan die tot grote zegen waren maar vaak ook grote ethische dilemma's opriepen op het vlak van prenatale diagnostiek, abortus, kunstmatige bevruchting en euthanasie.

Achter al deze ontwikkelingen gaat een diep geloof schuil in de maakbaarheid van de wereld. Velen geloven dat we hier op aarde op weg zijn naar een 'technisch paradijs' waarin alles maakbaar is²¹.

5. Conclusie

¹⁸ Zie hiervoor: E.J. Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld*, Amsterdam, 1950

¹⁹ Zie hiervoor: Charles Taylor, *De bronnen van het zelf. De ontstaansgeschiedenis van de moderne tijd*, Rotterdam, 2007 (1989) en *Een seculiere tijd: geloof en ongeloof op de wereld van nu*, Rotterdam, 2009 (2007); Rienk Vermeij, *De wetenschappelijke revolutie*, Amsterdam, 1999.

²⁰ Zie hiervoor: A. van den Beukel, *De dingen hebben hun geheim. Gedachten over natuurkunde, mens en God*, Baarn, 1990 en *Met andere ogen. Over wetenschap en het zoeken naar zin*, Baarn, 1994; C.J. Dippel, J.M. de Jong, *Geloof en natuurwetenschap*, 2 delen, 's – Gravenhage, 1966 en 1967; Alister McGrath, *Geloof en natuurwetenschap. Een introductie*, Kampen, 2001 (1999); Rupert Sheldrake, Matthew Fox, *Wetenschap en spiritualiteit. In gesprek over een nieuwe visie*, Utrecht, Antwerpen, 1997 (1996).

²¹ Zie hiervoor: E. Schuurman, *Het 'technische paradijs'. Om de gebrokenheid van heel de schepping*, Kampen, 1989 en *Christenen in Babel*, Goudriaan, 1983.

We hebben in dit hoofdstuk een rondwandeling gemaakt door de geschiedenis van de tuin. We zagen hoe in de oudheid er een mythologische en een filosofische tuin waren die fundamenteel anders waren dan de joods-christelijke geschapen tuin van God. Voorts hebben we gezien hoe in de westerse cultuur de tuin steeds meer als een autonome, menselijke tuin van rede, techniek en wetenschap werd gezien. Tegelijk was en is er binnen deze moderne ontwikkeling ook een ander geluid te horen: het christelijke denken dat geloof en wetenschap bij elkaar probeert te houden vanuit een heteronoom perspectief.

Hoofdstuk 4. De tuin bewaren

KERSTNACHT

*Kerstmacht – het woord is als een lafenis,
een koele sneeuw, glanzend onder het zachte
stralen der sterren – op de landen is
het weerloos stil, een ongerept verwachten.*

*Kerstmacht – het eenzaam zwerven der gedachten
rondom het oud verhaal, het nimmer uit te spreken
verlangen naar het helder zingen in de nacht en
het opgaan van de ster, een lichtend teken.*

*Kerstmacht – het sneeuwt op uw geschonden aarde,
dun en verstuivend dekt een huivering
van ijle val, een lichte zuivering
het vragen, dat wij ongestild bewaarden²²*

1. Inleiding

Nu we onze reis langs de tuinen van de geschiedenis gemaakt hebben, komt de vraag op hoe wij in het heden de tuin van deze wereld moeten bewaren en bebouwen. Ik wil beginnen met iets te zeggen over de blinde vlek die we in onze traditie lijken te hebben (paragraaf 2). Voorts wil ik iets zeggen over de christelijke levenshouding in het algemeen (paragraaf 3) en over enkele bijzondere facetten van die levenshouding (paragraaf 4). Het geheel sluit ik af met een korte Conclusie (paragraaf 5).

2. Blinde vlek?

Binnen de reformatorische traditie hebben we veel zaken goed voor elkaar. We zijn in vergelijking met andere groepen in de samenleving zeer rijk en welvarend. We werken hard en leveren een grote bijdrage aan de economie. We wonen over het algemeen in de betere huizen, hebben auto's in het duurdere segment en besteden veel geld aan luxe consumptiegoederen. We vragen ons daarbij niet vaak af waar de producten vandaan komen en onder welke omstandigheden bijvoorbeeld kleding gemaakt is.

We maken volop gebruik van de moderne techniek. Nu heeft deze techniek ook vele zegeningen geschonken, maar zij heeft ook een keerzijde. Zien wij die altijd even scherp? Zijn we niet in de ban van wat er technisch allemaal mogelijk is? Hoeveel uur besteden we aan het gebruik van de digitale media?

Het deert ons niet dat al deze techniek heel veel energie kost en dat we de natuur leegroven en het milieu belasten. Grondstoffen voor bijvoorbeeld mobiele telefoons worden vaak door kinderen in erbarmelijke omstandigheden gedolven. We laten de aandacht voor het milieu graag over aan de

²² Ida G.M. Gerhardt, 'Kerstmacht I, in: *Vroege Verzen*, Amsterdam, 1984, 33.

Partij voor de dieren en halen daar vervolgens vaak wat lacherig de schouders over op. Maar past dit allemaal wel bij een christelijke levensstijl? Laten we in het kort nader stilstaan bij deze vraag.

3. Algemene levenshouding

We mogen als christenen leven in deze wereld, maar we moeten er niet gaan wonen alsof deze wereld ons permanente verblijf is. We geloven niet in een wetenschappelijk en technologisch paradijs. We hebben hier geen Babel maar we zijn op reis naar Kanaän: Gods eeuwig Koninkrijk. We zijn pelgrims op weg naar een beter vaderland.

Dat wil niet zeggen dat ons bestaan hier en nu niet belangrijk is. In tegendeel. De reis is niet alleen vanwege haar doel maar ook vanwege zichzelf van grote betekenis. God plaatst ons hier op deze aarde om onze roeping te vervullen en te leven tot lof Gods en tot heil van de naaste. Maar we wonen hier niet: we *vertoeven* hier.

Het woord 'vertoeven' heeft een subtiele klank. 'Vertoeven' is vluchtiger, tijdelijker en minder permanent dan 'wonen'. We hoeven deze aarde niet te zien als een tranendal waar we doorheen moeten maar evenmin moeten we hier gaan wonen alsof dit onze biotoop is. We mogen de tuin bewaren en bebouwen met het oog op het heden vanuit de verwachting van de toekomst.

Het christelijke leven is in dit licht een sober en eenvoudig leven. De Bijbel is niet tegen rijkdom op zichzelf, maar plaatst rijkdom wel in het licht van de dienst van God en de zorg voor de medemens. Tegelijk waarschuwt het Woord ons ernstig om niet de Mammon - de god van het geld - te gaan dienen: 'Gij kunt niet God dienen en de Mammon' (Lukas 16:13). We moeten niet ons hart op geld en goed stellen: 'Want de geldgierigheid is een wortel van alle kwaad' (I Tim. 6: 10). Christus zegt: 'Het is lichter, dat een kameel ga door het oog van een naald, dan dat een rijke inga in het koninkrijk Gods' (Matth. 19:24)²³.

Laten we daarom in de spiegel kijken van onze eigen leefwijze in deze wereld. Is er een eenheid van geloven, leven, handelen en denken in ons?²⁴ Wonen we hier als in een blijvende stad of vertoeven we er in de verwachting van de toekomstige tuin? Het gedicht 'Kerstnacht' van Ida Gerhardt, waarmee dit hoofdstuk opende, spreekt over dit laatste. De dichteres verlangt naar het licht van Christus dat schijnt over een geschonden aarde.

4. Enkele bijzondere facetten van onze levenshouding

Het zou goed zijn wanneer we bewuster zouden omgaan met de moderne techniek. Vele zegeningen zijn middels de techniek tot ons gekomen. In de gezondheidszorg kunnen we middels geavanceerde apparatuur ziektes opsporen en levens redden. Maar artsen kunnen ook middels echo's ontdekken dat ouders een zwakbegaafd kind verwachten en hen adviseren om dit kind te laten aborteren. De mobiele telefoon kan levensreddend zijn wanneer we in acute nood verkeren en hulp kunnen

²³ Zie voor een pleidooi voor een christelijke 'economie van het genoeg': Bob Goudzwaard, *Kapitalisme en voortuitgang*, Assen, 1976 en ook diens *Genoodzaakt goed te wezen. Christelijke hoop in een bezeten wereld*, Kampen, 1981.

²⁴ Ik noem dit eenheidsdenken christelijk monisme. Een dergelijk monisme heb ik bepleit in: *Geschiedenis bij de Bron. Een onderzoek naar de verhouding van christelijk geloof en historische werkelijkheid*, Sliedrecht, 1997; *Gedenksteden in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 2000; *Het Grote Huis. De christelijke geloofstraditie in een (post)moderne cultuur*, Apeldoorn, 2013; *Een leeskamer in het Grote Huis. Handreiking voor het lezen van teksten uit twintig eeuwen christelijke geloofstraditie*, Apeldoorn, 2016 en (samen met Tom Hage en Johan van Wijk), *Het venster in de tuinmuur. C.S. Lewis als wetenschapper, apologete en romancier*, Apeldoorn, 2016.

inschakelen, maar we kunnen ook volkomen verslaafd zijn aan onze I-phone waardoor we niet meer in de stilte voor Gods aangezicht komen²⁵.

Ik zou er daarom voor willen pleiten dat we heel bewust en gedisciplineerd omgaan met deze technische middelen²⁶. Laten we in de spiegel van ons leven kijken en ons afvragen of we op de goede manier bezig zijn? Is er elke dag ruimte voor stille tijd? Lezen we nog goede boeken? Zien we de natuur om ons heen nog of leven we in hoge mate in een virtuele wereld?

Daarnaast zouden we als christenen het milieu meer als onze zaak moeten gaan maken dan nu het geval is²⁷. Dit begint bij een bewustere manier van leven. Waar is de kleding gemaakt die we kopen? Is er kinderarbeid in het spel geweest bij de mobiele telefoon die we aanschaffen? Moet ik wel voortdurend verre vliegvluchten of autoreizen maken die het milieu ernstig belasten? Zou ik misschien niet wat vaker een vleesloze dag moeten hebben of goed scharrelvlees moeten kopen? Hoe gaan we om met onze dieren: alsof het producten zijn die zo goedkoop mogelijk geleverd worden of als door God gemaakte schepselen?

Vaak denken we dat onze kleine bijdrage niet helpt, maar als iedereen dat denkt dan gebeurt er niets! Vanuit een christelijke levensovertuiging geloven we in de kracht van het kleine. Naast dit aspect van het handelen gaat het ook om een meer geestelijke manier van betrokken zijn op deze hele schepping die zucht alsof zij in barensoed is. In dit licht is de roman *Oom Johannes* van de bijna vergeten christelijke schrijfster Wilma Vermaat zeer treffend. Zij had reeds in de vroege twintigste eeuw aandacht voor het lijden van de dieren en van de gehele natuur. Oom Johannes is een soort protestantse Franciscus van Assisi. Hij lijdt mee met de natuur die lijdt door menselijke schuld²⁸.

5. Conclusie

We hebben in dit hoofdstuk onszelf de vraag gesteld hoe we als christen in de gemengde tuin van deze wereld zouden kunnen leven. We hebben enkele blinde vlekken aangewezen die we als christenen hebben inzake economie, techniek en milieu. Tevens hebben we geprobeerd om enkele richtlijnen te geven voor een meer bewuste leefwijze.

Het gaat er hierbij niet om wat een ander doet en of dat nut heeft, maar het gaat er om wat ikzelf doe. Laten we daarom in de spiegel kijken! Een goede en waardige omgang met de tuin van deze wereld zal door God gezegend worden!

²⁵ Zie voor een handreiking voor verantwoord media-gebruik het 'Media Attitude Model' dat door het Lectoraat Nieuwe Media is ontwikkeld: www.weeswijsmetmedia.nl/mam. Zie over de invloed van het veelvuldig gebruik van nieuwe media op onze hersenen: Theo Compennolle, *Ontketen je brein*, Tiel, 2014. Zie voor een meer filosofische beschouwing van het digitale tijdperk: Johan Stellingwerff, *Inzicht in virtual reality. Een media-filosofie als reisgids*, Amsterdam, 1999.

²⁶ Zie voor mooie aanzetten voor een goede omgang met natuur en techniek: Ian Barbour, *Ethics in an age of technology. The Gifford lectures*, Volume 2, London, 1992; E. Schuurman, *Geloven in wetenschap en techniek. Hoop voor de toekomst*, Amsterdam, 1998; Maarten J. Verkerk, Jan Hoogland, Jan van der Stoep, Marc J. de Vries, *Denken, ontwerpen, maken. Basisboek techniekfilosofie*, Amsterdam, 2007.

²⁷ Zie hiervoor: Johan Graafland, *En God schiep: Over dieren en rentmeesterschap*, Heerenveen, 2015; Steven van den Heuvel, *Bonhoeffer's Christocentric Theology and Fundamental Debates in Environmental Ethics*, PhD-thesis, Kampen, 2014; H.W. de Knijff, 'Milieu-ethiek in bijbels licht', in: *Kontekstueel*, 24.2, 2009.

²⁸ Wilma, *Oom Johannes*, Amsterdam, 1950.

Hoofdstuk 5. De kweektuin

EEN NAAM IN SCHELLEN

*Mijn diepste eerbied geldt een kind
dat onaanrandbaar naar de zee
verlangt, en het niet merken laat
aan anderen. – Dat het de werking weet
van vloed en eb, en het gedrag
kent van de vogels langs de kust.*

*In welk millennium, dat telt
niet, en al evenmin of het
op Chios of op Tessel is.
Het loopt de vloedlijn langs; het zoekt
schellen van dat verzonken blauw:
het prachtigst als zij zilt nog zijn;*

*of speelt het eeuwenoude spel
van zich te meten met de zee.
Het bouwt een bolwerk, bakent met
de schop de omtrek af, en stòrt
zich op het graven van de gracht;
en werpt een wal op, om verwoed*

*die met de spa gelijk te slaan.
Zó verstrikt uur na uur, totdat
de vesting is voltooid. – Het zet
zich neer en denkt: hoe alles is
en later zijn zal – en dan waait
de wind dat weg: het hoèft nog niet.*

Mijn diepste eerbied geldt dit kind.

*En het wordt avond – het bemerkt
dat ginds het wentelende licht
is aangegaan en maant en maant:
het kent het ouderlijk gebod.
De zon is weg; de dag is om.
En het vermant zich en verlaat*

*Zijn burcht aan zee, het bastion
waarop zijn naam in schellen staat,
en dat – hij weet het – nog vannacht
als het tijd opzet wordt geslecht.
Het neemt zijn schop op en het gaat*

1. Inleiding

In dit slothoofdstuk willen we enkele lijnen schetsen over het onderwijs in natuur en techniek. Op de pabo krijgen we zelf onderwijs over natuur en techniek, maar we stellen ons ook de vraag naar het hoe en waarom van het natuur- en techniekonderwijs op de basisschool. De pabo heette vroeger 'kweekschool'. Dit woord 'kweekschool' bevat het woord 'kweken'. Dat is in zijn letterlijke zin het laten opgroeien en opbloeien van een plant. In zijn metaforische betekenis is het een beeld voor het onderwijs geworden. Wij worden zelf, als we op school zitten, opgekweekt in kennis en wijsheid. Wanneer we op de pabo zitten, dan leren we ook hoe we de kinderen moeten opkweken zodat zij opbloeien in kennis en wijsheid.

Enkele facetten van deze kweekschool van het onderwijs zullen hier met betrekking tot het natuur- en techniekonderwijs voor het voetlicht worden gebracht. We vertrekken vanuit de verwondering (paragraaf 2). We vervolgen met enkele beschouwingen over natuuronderwijs als een venster op de hemel (paragraaf 3) en over de morele opvoeding (paragraaf 4). In de Conclusie brengen we de oogst van dit alles bijeen.

2. Verwondering

Het begin van alle onderwijs is verwondering. Eerst wanneer we ons als mens en leraar zelf verwonderen over de schepping, dan kunnen we ook bij de kinderen deze verwondering wekken. De werkelijkheid is zo onvoorstelbaar wonderlijk gemaakt, dat het ons duizelt.

Er is een macro-kosmos buiten ons, waarin talloze sterren zich op onvoorstelbaar grote afstanden van ons bevinden en waarin God een orde heeft gelegd zodat er ergens in dat heelal één planeet is waarop leven mogelijk is: de aarde. Er is de meso-kosmos rondom ons: een wereld met continenten en oceanen, landen en culturen die we kunnen bezoeken. Er is ook een micro-kosmos in alles wat bestaat en leeft. Er zijn miljarden cellen in ons lichaam en iedere cel is een stad op zich.

De mens is door God geschapen als een zich verwonderend wezen. Een kind belichaamt deze verwondering van nature. Hij is nieuwsgierig en wil voortdurend nieuwe dingen ontdekken en leren. Hij staat, als hij nog niet is bedorven door de asfaltcultuur, onbevangen en vol verwondering te kijken naar de eerste sneeuw die neerdwarrelt uit de hemel of naar een veertje van een vogel dat hij vindt in het bos. Het kind uit het gedicht van Ida Gerhardt, waarmee dit hoofdstuk opent, heeft iets van deze verwondering.

Wij als onderwijzers moeten het kind in onszelf niet doden als we ouder worden. We moeten deze verwondering koesteren als een schat. Dan kunnen we zelf ook weer de kinderen tot verwondering wekken en over alle leeftijdsverschil heen één zijn met hen.

Nu hebben we reeds gezien dat deze schepping een verwilderde tuin is. Er is ook veel dat niet mooi of goed of fijn is. De keerzijde van de verwondering is daarom de verbijstering. Ook die mag er zijn in het onderwijs. We mogen ons met de kinderen verbijsteren over de krokodil die een prachtige jonge gazelle het water in sleurt om hem te verdrinken en te verscheuren. Laat deze verbijstering evenmin als de verwondering gewoon worden. De dood en het lijden zijn in de schepping gekomen en we verbijsteren ons erover.

²⁹ Ida G.M. Gerhardt, 'Een naam in schelpen', in: *De zomen van het licht*, Amsterdam, 1983, 74 – 75.

Aldus vormen verwondering en verbijstering de grondhouding en het doel van elke goede onderwijzer³⁰.

3. Een venster op de hemel

Deze houding van verwondering kunnen we verbinden met de inhoud van het natuur- en techniekonderwijs. Deze inhoud is niet zomaar iets neutraals. We bezien de natuur altijd vanuit een bepaalde bril en vanuit een perspectief.

Binnen het seculiere onderwijs is dat de bril van het evolutionisme. De natuur is toevallig tot stand gekomen middels een Oerknal waarna er een nog steeds voortgaand proces van selectie, strijd en aanpassing plaats vindt. De natuur staat binnen dit perspectief onder een gesloten of afwezige hemel. Er is geen hemel waar we naar kunnen wijzen en er bestaat geen God die achter de natuur oplicht.

Binnen het christelijke onderwijs ligt dit anders. Wij geloven dat de natuur niet zichzelf heeft gemaakt of bedacht, maar dat God haar schiep met een doel en een zin. De natuur is Gods tuin. Deze tuin is weliswaar verwilderd en vervallen, maar nog altijd kunnen we de sporen van het oorspronkelijke ontwerp erin zien en de tekenen die naar haar Schepper wijzen verstaan.

Binnen het christelijke natuuronderwijs wijzen we, wanneer we door het venster van ons klaslokaal wijzen of de vrije natuur intrekken, naar de hemel. Het christelijke natuuronderwijs is daarom een *venster op de hemel*³¹.

In de metamorfose van rups tot vlinder voltrekt zich een wonder van God dat tegelijk een beeld is van onze weg hier op aarde via de dood naar de heerlijkheid Gods in de hemel.

Het ijsvogeltje is een wonder van schoonheid en zorg voor de jongen maar tegelijk is het blauw in de traditie ook een belangrijk symbool voor de hemel en voor Christus geworden.

In een sneeuwvlok zitten driehoekige kristallen die ware kunstwerken zijn en die onthullen dat God in de natuur een orde van vorm, maat en getal heeft ingelegd.

Het getal pi (3,14) waarmee we de oppervlakte van een cirkel kunnen berekenen is een door God ingelegde constante die mensen ontdekt hebben en die in de wiskunde een 'transcendent' ('ten hemel stijgend') getal genoemd wordt!

De techniek hebben we als een scheppingsgave van God ontvangen. Deze gave wijst in zichzelf heen naar God. Tegelijk mogen we haar ook gebruiken ten nutte van onze medemens en onszelf. Wat een wondere technische hulpmiddelen zijn er de eeuwen door niet bedacht en gemaakt. Ze hebben de cultuur wezenlijk gestempeld en gekleurd. Wat heeft de uitvinding van het klokmechaniek of van de computer niet voor een verandering in wereldbeeld en tijdgeest teweeg gebracht. De technische uitvindingen die in een bepaalde tijd werden of worden gedaan zijn daarmee tegelijk spiegels van de veranderende tijdgeest. Wij kunnen in die spiegels kijken en daardoor leren wie we zelf zijn en waar we zelf staan.

Het natuuronderwijs wordt, wanneer het vanuit de verwondering gegeven wordt en er daarbinnen vensters op de hemel worden geopend, deel van het bredere, meer omvattende christelijke wereldbeeld. Het is heel waardevol om de kinderen in te wijden in dit christelijke wereldbeeld.

³⁰ Zie hiervoor: Cornelis Verhoeven, *Inleiding tot de verwondering*, Utrecht, 1967. Dit boek gaat over het filosofie-onderwijs maar het geldt mijns inziens voor alle onderwijs!

³¹ Zie voor een nadere uiteenzetting van dit beeld van 'christelijk onderwijs als een venster op de hemel': Ewald Mackay, *Een venster op de hemel. Christelijk leraarschap in de lespraktijk*, Apeldoorn, 2014 en *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda, 2009 en *In de spiegel van de tijd. Reisgids voor de leerlijn persoonlijke vorming*, Gouda, 2010.

4. Morele spiegel

In hoofdstuk 4 hebben we al een en ander gezien over onze houding tegenover de natuur en de techniek. Wanneer we als studenten ons bewust zijn van de natuur als een tuin waarin wij op een goede manier moeten handelen en leven, dan betekent dit ook dat we de kinderen bewust willen maken van de natuur als Gods scheppingstuin. Ook zij mogen daarin alleen vanuit een houding van voorzichtigheid en eerbied staan. We moeten hen het besef bijbrengen dat we zuinig op de schepping moeten zijn en dat we haar niet kunnen plunderen alsof zij eindeloos grondstoffen levert. Onze kinderen zullen eens volwassen zijn en gaan werken en consumeren. Dan is het van wezensbelang dat ze op een goede manier met de natuur omgaan, zich goed voeden en zich bewust zijn van de achtergrond van bepaalde producten.

We zullen hen moeten leren hoe ze met de dieren om moeten gaan. Dat betreft de dieren in hun omgeving maar ook de dieren die ze in de vorm van een stukje vlees op hun bord krijgen. Heeft dit dier een goed leven gehad of is het in erge omstandigheden grootgebracht? Wat betekent al de uitstoot van stikstoffen voor de natuur? Al dergelijke vragen kunnen en moeten gesteld worden in het natuuronderwijs opdat het moreel bewustzijn van de kinderen mag groeien en bloeien³².

5. Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we stil gestaan bij de 'kweekschool' van het christelijk techniek- en natuuronderwijs. We hebben gezien hoe dit onderwijs vertrekt bij de verwondering over de natuur als Gods schepping en bij de verwondering over de techniek als een creatieve gave die God aan de mens gaf om daarmee hulpmiddelen te maken tot welzijn van onze naaste en onszelf. Vanuit deze verwondering mogen we wanneer we als christelijke onderwijzer lesgeven over de natuur in ons klaslokaal vensters openen op de hemel. Tevens mogen we de kinderen laten zien dat ze op een moreel goede en waardige manier met Gods schepping dienen om te gaan.

³² Zie hiervoor: Johan Graafland, *En God schiep: Over dieren en rentmeesterschap*, Heerenveen, 2015; Steven van den Heuvel, *Bonhoeffer's Christocentric Theology and Fundamental Debates in Environmental Ethics*, PhD-thesis, Kampen, 2014; H.W. de Knijff, 'Milieu-ethiek in bijbels licht', in: *Kontekstueel*, 24.2, 2009.

Slotconclusie

We zijn aan het einde van onze tuinbeschouwing gekomen.

We hebben nagedacht over de door God geschapen paradijs tuin die wij mochten bebouwen en bewaren, maar die door de zonde is verworpen tot een verwilderde tuin. We hebben echter ook gezien hoe God de tuin niet aan zichzelf overliet maar een werk van verzoening en herschepping is begonnen via Israël tot Christus.

Vanuit Hem mogen we het leven op aard zien als een leven in een gemengde tuin, waarin we heimwee hebben naar het paradijs en verlangen naar Gods eeuwig Koninkrijk.

We hebben gezien hoe door de eeuwen heen deze tuin steeds op verschillende wijze is gezien. In de Oudheid zag men haar in een mythologische en een filosofische zin. De joods-christelijke traditie heeft in gesprek met de Oudheid de tuin echter altijd verstaan als een geschapen tuin. In de moderne cultuur is echter de autonome gedachte ontstaan dat de tuin een rationeel en technisch-wetenschappelijk paradijs is.

We hoeven ons echter niet neer te leggen bij deze gedachte van de wereld als een autonome tuin. De Kerk heeft altijd geloofd in de kleine kracht van het geloof, de hoop en de liefde. In dat licht is het goed om ons bewust te zijn van de natuur, de dieren en het milieu. De Kerk zou hier een meer kritische houding kunnen innemen dan momenteel het geval is. Zij zou moeten streven naar een nieuwe soberheid in het gebruik van de natuur en de techniek.

Tenslotte is het van groot belang dat in het onderwijs er aandacht is voor natuur en techniek. Zodat de kinderen zich blijven verwonderen over de natuur en over de gave van het technisch vernuft die God ons schonk.

Moge dit alles staan in het perspectief van de toekomst, waarover Johannes spreekt aan het eind van het boek Openbaringen: 'Zie Ik maak alle dingen nieuw' (Op. 21: 5). Dan zal er een hof van vrede zijn waarin God bij de mensen woont.